

## **“OILA” HAQIDAGI MAQOLLARNING TURKIY XALQLAR MADANIYATI MISOLIDA KO‘RINISHI**

Jo‘rayeva Sayram Barotalieva

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti yuqori kurslar kafedrası nemis tili o‘qituvchisi

Email: sayramjurayeva76gmail.com

**Annotatsiya:** *Ushbu maqolada o‘zbek tilida ota komponentli maqollarda otaning ulug‘lanishi, unga itoat qilish farzandlar uchun burch ekanligi, otaning mehridan esa onaniki ustun ekanligi ifodasini topgan hamda turkiy xalqlar madaniyatida oila haqidagi maqollar madaniyati ulardagi misollar bilan ko‘rsatib berilgan.*

**Kalit so‘zlar:** *maqol, madaniyat, termin, qavm-qarindoshlik, qadriyat.*

## **ПОЯВЛЕНИЕ ПОСЛОВИЙ О «СЕМЬЕ» В КУЛЬТУРЕ ТУРЕЦКОГО НАРОДА**

Джураева Сайрам Бароталиевна

Денауский институт предпринимательства и педагогики

Преподаватель немецкого языка кафедры иностранного языка и литературы

высших учебных заведений

Э-почта:sayramjurayeva76gmail.com.

**Аннотация:** *В данной статье в узбекских пословицах с отцовским компонентом выражено то, что отец прославляется, послушание ему является долгом для детей, а любовь матери превосходит любовь отца, а культура пословиц о семья в культуре тюркских народов показана на примерах их трактовок.*

**Ключевые слова:** *пословица, культура, термин, народ – родство, ценность.*

# APPEARANCE OF PROVERBS ABOUT “FAMILY” IN THE CULTURE OF TURKISH PEOPLE

Jurayeva Sayram Barotalieva

Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

German language teacher of the Department of

Foreign Language and Literature of Higher Courses

E-mail: sayramjurayeva76gmail.com

**Annotation:** *In this article, in Uzbek proverbs with a father component, it is expressed that the father is glorified, obedience to him is a duty for children, and the mother's love is superior to the father's love, and the culture of proverbs about the family in the culture of the Turkic peoples is shown with examples of their interpretations.*

**Key words:** *proverb, culture, term, people – kinship, value.*

## KIRISH.

Turkiy xalqlar tillarida qavm-qarindoshlik terminlari va yaqinlik nomlari ham xuddi o'zbek va uyg'ur tillaridagi singari bo'lib, bu sohada hali bironta ham jiddiyroq ish qilingani yo'q. Ayniqsa, terminlar lug'at fondining eng qadimgi belgilaridan biri hisoblanadi. F. Engels o'zining «Oila, xususiy mulk va davlatning kelib chiqishi» [1] degan genial asarida oila formalarining u yoki bu shaklidagi qarindoshlik terminlarining ahamiyati to'g'risida: «ota, o'g'il va qiz, aka-uka, opa-singil degan nomlar faqat faxriy, juda jiddiy, o'zaro majburiyatlar bilan bog'liq va bu majburiyatlarning majmuasi mazkur xalqlarning ijtimoiy tuzumining muhim qismini tashkil etadi», – deb yozgan edi.

Insoniyatning shu kungacha bosib o'tgan murakkab rivojlanish yo'li ezgu maqsadlarga faqat uzluksiz ma'naviy tarbiya bilangina erishish mumkinligini isbotlab kelgan. Yosh avlod qalbi, didi, tasavvur va tafakkurini tarbiyalashda milliy merosimiz xazinasini, xususan, badiiy adabiyot muhim vositadir.

O'zbek xalq og'zaki ijodida ham, tojik xalq og'zaki ijodida ham bu ikki xalq ma'naviyati, tarixi va qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirgan namunalardan biri bu xalq maqollaridir. Har birimiz bolaligimizdan maqollarni eshitib katta bo'lganmiz, ularga kundalik hayotimizda amal qilishga harakat qilganmiz. Maqollar har bir millat hayotida o'z o'rniga ega bo'lib, xalqning turmush tarziga ko'ra o'ziga xoslik kasb etadi. Maqollar yillar davomida tildan tilga o'tib keluvchi komillik, odob, saxiylik, qobillik va jamiki yaxshi amallarga undovchi ezgu fikrlar majmuidir. Maqollar xalqning ijtimoiy-tarixiy, hayotiy-maishiy tajribasi umumlashgan badiiy, obrazli mulohazalardan iborat hikmatli so'zlar bo'lib, milliy tarkibida qoliplashgan holda namoyon bo'ladi. [3]

Turkiy tillar bo'yicha qilingan dastlabki ishlar turkiy tillar guruhiga kiruvchi biror xalqning tarixini uning etnografik xususiyatlari, kelib chiqish tarixini tekshirish bilan bog'lab, qavm-qarindoshlik terminlari ustida ham fikr bildirib o'tilgan. Qavm-qarindoshlik terminlarini tilshunoslik nuqtai nazaridan tekshirish ishlari endigina boshlangan bo'lib, bir tilning qavm-qarindoshlik terminlarini, ba'zi ishlarda esa turkiy tillarning ko'pchiligini bir-biriga qiyos qilish yo'li bilan tekshirib chiqqanlar. O'zbek tilshunosligida bu masala to'g'risida qisman gapiriladi. Lekin qavm-qarindoshlikni anglatuvchi ota, ona, bola, o'g'il, qiz, nabira kabi qon-qarindoshlik terminlarigina leksikologiya tarixi bilan bog'lab tekshiriladi va misol tariqasida ko'rsatib o'tiladi yoki o'zbek tili va uning shevalaridagi qavm-qarindoshlik terminlarini tekshirish, jiddiy ilmiy ish olib borish kerakligi, uning tilshunoslikdagi ahamiyati to'g'risida to'xtab o'tiladi.

### **ADABIYOTLAR TAHLILI.**

O'zbek tilshunosligida keyingi vaqtlarda yaratilgan ilmiy ishlardan biri B.O'rinboyevning qavm-qarindoshlik terminlarining bir tomonlama xususiyatini, ya'ni undov, murojaat anglatuvchi so'zlar qatoridagi formasinigina tekshirishga bag'ishlangan asaridir [2]. Albatta, bu ham o'zbek tilidagi qarindoshlik terminlari uchun juda oz material beradi. O'zbek tili tarixiga oid 1913-yilda chiqqan "Birinchi muallim" kitobida qarindoshlarning umumiy ro'yxati berilgan. Turkiy tillarda qavm-qarindoshlik terminlari to'g'risida L.A.Pokrovskaya, X.G.Yusupov

va S.A.Burnasheva tomonidan yozilgan maqolalarnigina ko'rsatish mumkin. Bu asarlar turkiy tillardagi qavm-qarindoshlik terminlarini ma'no jihatidan tekshirishda ko'pgina ijobiy tomonlarga ega bo'lsa ham, lekin o'zbek va uyg'ur tilidagi qavm-qarindoshlik terminlarining hozirgi ahvoliga unchalik to'g'ri kelmaydi. Chunki hozirgi o'zbek va uyg'ur tillari materiallarida qavm-qarindoshlik terminlari juda ko'p bo'lib, ularning ishlatilish doirasi, leksik, morfologik ma'nolari ham xilma-xildir. L.A.Pokrovskaya o'z ishida konkret bir turkiy tilni asos qilib olib tekshirmaydi, shuning uchun ham bu ish umumiy turkologik xarakterga ega. X.G.Yusupov esa hozirgi zamon boshqird tilidagi qavm-qarindoshlik terminlarining ko'rinishi, ularning dialektal xususiyatlarini ta'riflab bergan. Xuddi shu singari S.A.Burnasheva ham tatar tilidagi qavm-qarindoshlik terminlarini ta'riflash va qisman boshqa turkiy tillardagi terminlarga yo'l-yo'lakay xarakteristika berib o'tish bilan chegaralanadi. Zamonlarning o'tishi, o'zbek va uyg'ur xalqi hayotida yuz bergan zo'r iqtisodiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar bu tillarning lug'at boyligini ham o'zgartirdi, ko'pgina qavm-qarindoshlik terminlari eskirib, iste'moldan chiqdi, bir turkum terminlarning ma'no doiralari kengaydi va o'zgarishlarga uchradi. [4]

### **TADQIQOT METODOLOGIYASI.**

Ushbu maqola qavm-qarindoshlik terminlari yoritilgan bo'lib, mavzuni to'liqroq yoritib berish uchun taqqoslash, analiz, sintez kabi ilmiy-tadqiqot metodlari va usullaridan foydalanilgan.

### **TAHLILAR VA NATIJALAR.**

Qavm-qarindoshlik terminlari va nomlarini tilshunoslik nuqtai nazaridan asosan ikki yo'l bilan:

- 1) terminlar va nomlarning kelib chiqishi va taraqqiyoti;
- 2) terminlar va nomlarning hozirgi ahvoli, ko'rinishi, leksik, grammatik xususiyatlari va ularning ma'no doiralari nuqtai nazaridan tekshirish mumkin. Hozirgi zamon o'zbek va uyg'ur tilidagi qavm-qarindoshlik terminlari o'zlarining kelib chiqishi va ma'nosiga ko'ra asosan uchta katta guruhlariga bo'linadi:

Qon-qarindoshlik terminlari;

Nikohdan keyin paydo bo'lgan qarindoshlik terminlari;

Yaqinlik nomlari.

Turkiy tillarda qon-qarindoshlik terminlariga ona, ota, aka, tog'a, xola, buva (bobo), buvi, amma, nabira kabi ma'nolarni ifodalovchi terminlar kiradi. Nikohdan keyin paydo bo'lgan qarindoshlik terminlarini er, xotin, kuyov, kelin, pochcha, boja, ovsin, qayin ona, qayin ota, quda, quda xola, quda buva, o'gay ota, o'gay ona, o'gay bola singari terminlar tashkil etadi. Yaqinlik nomlari deb atalgan guruh asosan o'zbek, uyg'ur tillariga xos bo'lib, bu termin yuqoridagi ikki guruh terminlardan butunlay farq qiladi, ya'ni bu guruhga tutingan so'zi bilan — tutingan ota (+m); tutingan ona (+m); singari terminlar kiradi. [2]

Maqollar har bir jamiyatning turmush tarzi, madaniy qarashlari hamda qadriyatlar tizimining o'ziga xos ekanligini belgilab beradi. Shu jumladan, jamiyatdagi otaga bo'lgan munosabat mazkur jamiyatning madaniyat darajasi bilan bog'liqdir. O'zbek madaniyatida ota yoki onaga bo'lgan munosabat qadriyat darajasida bo'lib, uni lingvokulturologiyaning predmeti natijasi sifatida qarash mumkin. Chiqarilgan natijalar millatlararo mushtaraklikka ega. Masalan, rus lingvomadaniyatida: “Без отца полсироты, а без матери и вся сирота” maqoli mavjud bo'lib, u o'zbek tilidagi ushbu maqolning muqobilidir: Otasiz yetim gul yetim, onasiz yetim chin yetim. Madaniyatlararo ushbu mushtaraklik ona har qanday shaxslar madaniyatida mehr timsoli ekanligining isbotidir. Maqollar tahlilidan ma'lum bo'ldiki, o'zbek xalq maqollarida ota va ona o'zaro nutqiy antonimiyani tashkil etadi. Aslida, til sathida ota va ona so'zlari antonimlikni hosil qilmaydi. Bu kabi bir tushunchaning ikki tomonini anglatuvchi ota-ona, aka-uka, o'g'il-qiz kabi so'zlar o'zaro korrelyativ munosabatdagi so'zlar deyiladi. Masalan, umumiy jins giperonimiga ega ayol va erkak, farzand giperonimi bilan umumlashadigan o'g'il va qiz giponimlari antonimik juftlikni hosil qila olmaydi. Xalq ota va ona so'zlarini bir-biriga zidlar ekan, otaning qat'iyati va onaning mehribonligi ko'proq oppozitsiya belgisi bo'lib keladi: Ota qarg'ishi oq, ona qarg'ishi dog'. Mazkur o'xshatish orqali metafora yuzaga kelgan. Bu o'rinda otaning qarg'ishi o'q kabi tez yetib boradi va shikastlaydi, degan ma'no asosida

ko'chim hosil bo'lmoqda. Bu o'rinda lisoniy emas nutqiy metafora haqida so'z yuritish lozim. [1]

Ma'lumki, o'zbek madaniyatida o'g'il farzand otaning o'rnini bosuvchi shaxs sifatida ifodalanadi. Qiz farzand esa onaga mengzaladi: Otaning aksi o'g'ilda, Onaning aksi qizda ko'rinadi. Onasiga qarab qizini ol degan maqol bunga misol bo'la oladi.

### **XULOSALAR.**

Shuni xulosa qilib aytish mumkinki, o'zbek tilida ota komponentli maqollarda otaning ulug'lanishi, unnga itoat qilish farzandlar uchun burch ekanligi, otaning mehridan esa onaniki ustun ekanligi o'z ifodasini topgan. Turkiy xalqlar madaniyatida oila haqidagi maqollar haligacha muhokama mavzusiga aylangan va uni tadqiqot ishlarida to'liqroq ochib berish uchun olimlar izlanishlar olib borishmoqda.

### **Adabiyotlar**

1. Bushuy T., Safarov Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 55.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 1-tom. – Moskva: Русский язык, 1981.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 2-tom. – Moskva: Русский язык, 1981.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. 5-jild. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008.
5. Поливанов. Е.Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов. VI, – Л., 1928. – С. 60.